

РОЗМЕЖУВАННЯ КОМПЕТЕНЦІЙ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА ТА ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА

DISTRIBUTION OF COMPETENCES OF SOCIAL TEACHER AND PRACTICAL PSYCHOLOGIST

Стаття присвячена вивченню питання розподілу компетенцій соціального педагога та практичного психолога. Показано, що соціальні педагоги та практичні психологи навчальних закладів є головною ланкою в структурі психологічної служби системи освіти в Україні. Розглянуто співвідношення функцій соціального педагога та практичного психолога відповідно до сучасних нормативно-правових положень. Теоретично доведено, що в загальноосвітніх навчальних закладах роль соціального педагога та психолога досі чітко не визначена, до того ж їх функції зазвичай виконує одна людина. Причина цього – недоліки нормативної бази. Аналіз літературних джерел показав, що діяльність соціального педагога та практичного психолога має свої особливості, тому їх функції не слід дублювати.

Для проведення емпіричного дослідження було відібрано 96 фахівців із 30 шкіл: 15 престижних, спеціалізованих і 15 звичайних. Методика складалась з аналізу документів, анкетування практичних психологів, соціальних педагогів та структурованого інтерв'ю з адміністрацією школи.

Представлені результати емпіричного дослідження розуміння фахівцями змісту, форм, методів, функцій та компетенцій практичного психолога та соціального педагога. Здебільшого соціальні педагоги розширюють свою компетенцію, беручи на себе завдання практичного психолога. Крім того, адміністрації шкіл вважають, що на ці дві посади може бути працевлаштована одна особа. Це пов'язано з тим, що зміст нормативних документів, які діяли більше десяти років тому, досі залишається активним у свідомості освітян. Визначено, що соціальні педагоги намагаються самостійно визначити зміст, завдання, форми та методи своєї діяльності. Як приклад вони беруть компетенції, притаманні практичним психологам, оскільки історично їх функції були визначені раніше. Це призводить до того, що соціальний педагог просто дублює те, що роблять практичні психологи.

Необхідно розробити модель діяльності соціального педагога з урахуванням його конкретних функцій та визначити напрями його/її співпраці з іншими фахівцями. Ця модель має визначати не тільки конкретні складники, а й їх відносини, та відображати міжпредметні аспекти їх діяльності.

Ключові слова: компетенції, навчально-виховний процес, практичний психолог, психологічна служба, соціальний педагог.

The article is devoted to the study of the issue of distribution of competences of a social teacher and a practical psychologist. It is shown that social pedagogues and practical psychologists of educational institutions are the main link in the structure of the psychological service of the education system in Ukraine. The ratio of functions of a social pedagogue and a practical psychologist in accordance with modern normative – legal provisions is considered. It is theoretically proven that the role of a social pedagogue and psychologist in secondary schools is still not clearly defined, and their functions are usually performed by one person. The reason for this is the shortcomings of the regulatory framework. The analysis of literary sources showed, that the activity of the social teacher and the practical psychologist has its own specific features, so their functions should not be duplicated.

96 specialists from 30 schools were selected for the empirical study: 15 prestigious, specialized and 15 ordinary. The methodology consisted of document analysis, questionnaires of practical psychologists, social educators and a structured interview with the school administration.

The results of empirical study of specialists' understanding of contents, forms, methods, functions and competences of the practical psychologist and the social teacher are presented. For the most part, social teachers broaden their competence, taking over the tasks of the practical psychologist. Moreover, school administrations believe one person can be employed for these two positions. This is due to the fact that the contents of the normative documents, which were in force more than ten years ago, still remains active in the minds of educators. It is determined that social teachers try to define the contents, tasks, forms and methods of their activity by themselves. As an example they take the competences inherent to practical psychologists, because historically their functions have been defined earlier. This leads to the fact that social teacher just duplicates what the practical psychologists do.

It is necessary to develop an activity model of a social teacher based on its specific functions and reflecting the directions of his/her cooperation with other specialists is proved. This model should determine not only the specific components, but also their relations, and reflect the interdisciplinary aspects of their activities.

Key words: social teacher, practical psychologist, competences, psychological service, teaching and educational process.

УДК 364.442:388.0
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.28.22>

Максимова Н.Ю.

д.психол.н., професор,
професор кафедри соціальної
реабілітації та соціальної педагогіки
факультету психології
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

Красілова Ю.М.

к.психол.н.,
асистент кафедри соціальної
реабілітації та соціальної педагогіки
факультету психології
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних напрямів гуманітарних наук є обґрунтування місії школи як провідного інституту соціального виховання у макросередовищі. У сучасних умовах загальноосвітня школа не може функціонувати як автономна організація, оскільки навчальний заклад, його учні та члени педагогічного колективу знаходяться під впли-

вом конкретних економічних і соціокультурних умов. Це дає можливість характеризувати школу як транслятор впливу факторів соціалізації на особистість.

Соціальні педагоги та практичні психологи навчальних закладів є головною ланкою в структурі психологічної служби системи освіти в Україні. Їхня діяльність регламенту-

ється «Положенням про психологічну службу» та іншими нормативно-правовими документами психологічної служби системи освіти.

Посада соціального педагога введена в Україні у 1993 році. Проте до Державного класифікатора професій вона увійшла у 2000 р. Першим нормативним документом Міністерства освіти і науки України, у якому офіційно говорилось про посаду соціального педагога у закладах освіти, було Положення про психологічну службу системи освіти (наказ МОН України № 127 від 03.05.99).

У 2001 році першим нормативним документом, який регламентував діяльність психологічної служби, був лист Міністерства освіти і науки України № 1/9-272 «Про особливості діяльності практичних психологів (соціальних педагогів) загальноосвітніх навчальних закладів». В цьому документі поняття «практичний психолог» і «соціальний педагог» ототожнюються. Перед ними ставляться одні і ті самі завдання. Це спричинило відсутність чіткого розподілу функцій зазначених фахівців.

Наразі практика показує, що в загальноосвітніх навчальних закладах роль соціального педагога та психолога й досі чітко не визначена. Навіть більше, їх функції зазвичай виконує одна людина.

Проблема полягає в тому, що діяльність соціального педагога та практичного психолога має свою специфіку, тому їх функції не повинні дублюватися. Особливо гостро це питання постає зараз, коли відповідно до переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти (Наказ Міністерства освіти і науки України 06.11.2015 № 1151 (у редакції наказу Міністерства освіти і науки України 12.04.2016 № 419), освітня програма Соціальна педагогіка перенесена до 23 галузі знань «Соціальна робота, спеціальності 231 Соціальна робота».

Мета дослідження – з'ясувати наявність розмежування компетенцій соціального педагога та практичного психолога і визначити специфіку діяльності цих фахівців.

Виклад основного матеріалу. Своєрідним проривом у закріпленні позицій соціального педагога у системі освіти став лист МОН України від 18 серпня 2003 р. № 1/9-385, де визначені нормативи чисельності соціальних педагогів у навчальних закладах. Ним передбачено, що, починаючи з 2004 року, посади соціальних педагогів вводяться у штати загальноосвітніх та інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти незалежно від наявності там посад практичних психологів. Ці фахівці, як і передбачено їхніми посадовими інструкціями, мають співпрацювати, оскільки їхні функції в навчальному закладі є взаємодоповнювальними [4].

Розглянемо співвідношення функцій соціального педагога та практичного психолога відповідно до сучасних нормативно-правових положень.

Зокрема, у наказі Міністерства освіти України «Про внесення змін до Положення про психологічну службу системи освіти України» (№ 616 від 02.07.2009 р.) подано функції соціального педагога та практичного психолога навчального закладу. У цьому документі функції соціального педагога та практичного психолога загалом збігаються. Обидва беруть участь у здійсненні освітньої, виховної роботи, формуванні навичок дотримання норм та правил поведінки у здійсненні освітньої, виховної роботи, спрямованої на забезпечення всебічного індивідуального розвитку вихованців, учнів, студентів, збереження їх повноцінного психічного здоров'я. Соціальний педагог і практичний психолог надають рекомендації вихованцям, учням, студентам, батькам; надають необхідну консультативну допомогу з питань соціальної педагогіки та психології, їх практичного використання в організації навчально-виховного процесу [6].

Специфічні функції соціального педагога та практичного психолога, що розмежовуються. Так, соціальний педагог навчального закладу сприяє захисту прав вихованців, учнів, представляє їхні інтереси у службі у справах дітей, у правоохоронних та судових органах. Наступним завданням є надання соціальних послуг, спрямованих на задоволення соціальних потреб вихованців, учнів; здійснює соціально-педагогічний супровід навчально-виховного процесу, соціально-педагогічний патронаж соціально незахищених категорій вихованців, учнів; сприяє соціальному і професійному визначенню особистості, дбає про професійне самовизначення та соціальну адаптацію молоді.

Соціальний педагог прогнозує на основі спостережень та досліджень посилення негативних чи позитивних сторін соціальної ситуації, що впливає на розвиток особистості учня, прогнозує результати навчально-виховного процесу з урахуванням найважливіших факторів становлення особистості. Крім того, соціальний педагог вивчає та оцінює особливості діяльності і розвитку вихованців, шкільного мікроколективу (класу чи групи), шкільного, дитячих громадських організацій; досліджує спрямованість впливу мікросередовища, особливостей сім'ї та сімейного виховання, позитивного виховного потенціалу соціального середовища та джерела негативного впливу на учнів.

Практичний психолог навчального закладу проводить психолого-педагогічну діагностику та корекцію готовності учня до навчання. Також психолог сприяє адаптації до нових

умов навчально-виховного процесу; допомагає у виборі навчального закладу згідно з рівнем інтелектуального розвитку, сприяє вибору учнями професій з урахуванням їх ціннісних орієнтацій, здібностей, життєвих планів і можливостей, готує учнів до самостійного життя; здійснює превентивне виховання, профілактику злочинності, алкоголізму і наркоманії, інших залежностей і шкідливих звичок серед підлітків. Практичний психолог розробляє та впроваджує розвивальні, корекційні програми навчально-виховної діяльності з урахуванням індивідуальних, гендерних, вікових особливостей учнів. Крім того, практичний психолог проводить психологічну корекцію девіантної поведінки вихованців, учнів. До того ж він формує психологічну культуру педагогів, батьків (або осіб, які їх замінюють), консультує їх з питань психології, її практичного використання у вихованні та організації навчально-виховного процесу [8].

В останні роки напрацьована значна кількість досліджень, присвячених особливостям діяльності соціального педагога у загальноосвітньому навчальному закладі. Серед них роботи Безпалько О.В., Капської А.Й., Коваль Л.Г., Звереві І.Д., Хлебик С.Р., Овчарові Р.В., Тименко Н.В., Сейко Н.А. та ін.

Аналіз літературних джерел з питань розмежування функцій соціального педагога та практичного психолога показав, що всі автори одноставно виокремлюють деякі функції соціального педагога, що відмінні від функцій практичного психолога.

До них належить діагностична функція (Н.А. Сейко називає її дослідницькою), яка передбачає вивчення соціальним педагогом особливостей групи, прошарку, особи, зокрема ступінь та направленість впливу на них мікросередовища. Ця функція покликана виявити окремі соціальні проблеми в певному мікросоціумі, конкретизувати проблему та виявити індивідуальні та специфічні особливості особистості, дає змогу адекватно вирішувати соціально-педагогічні завдання. Соціальний педагог діагностує особливості впливу середовища на соціалізацію дитини, а потім проектує діяльність усіх суб'єктів соціального виховання [2].

Наступною є профілактична функція: виявлення причин соціальної дезадаптації серед різних соціальних груп та окремих осіб, попередження та подолання негативних явищ.

Н.А. Сейко окремо виділяє соціально-медичну функцію, яка спрямована на організацію роботи з формування здорового способу життя. О.В. Безпалько під профілактичною функцією визначає переконання учнів у доцільності дотримання певних норм та правил поведінки стосовно суспільних норм, здоров'я, способу життя тощо [3].

Л.Г. Коваль та І.Д. Зверева визначають такий зміст профілактичної функції: роз'яснення правових норм, які забезпечують розвиток особистості, належний рівень освіти, надання різним категоріям молоді інформації про наслідки нехтування здоровим способом життя.

А.Й. Капська зазначає, що соціальна профілактика – це комплекс економічних, політичних, правових, медичних, психолого-педагогічних заходів, спрямованих на попередження, обмеження, локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі [4].

Важливою вчені вважають правозахисну функцію, яка полягає в знанні та вмінні використовувати закони і правові акти, які спрямовані на надання допомоги і підтримки дітей та підлітків, їх захист, представлення їхніх інтересів у різноманітних інстанціях.

О.В. Безпалько та Н.А. Сейко розглядають ще таку функцію, як посередницька. Вони надають цій функції значення встановлення взаємозв'язку та спільної діяльності багатьох громадських та державних структур (медичними, позашкільними, культурними, спортивними закладами, центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді тощо), колективом педагогів та учнів з метою спільного вирішення проблем соціального становлення та розвитку особистості [3].

Соціальний педагог також оформляє накопичувальні вклади, вирішує питання використання майна дітей-сиріт і дітей, що залишилися без піклування батьків. Виступає їхнім представником у суді [8].

Аналізуючи літературні джерела, можна побачити, що М.Р. Бітянова, І.В. Дубровіна, Р.В. Овчарова, О.Н. Істратова, С.В. Савченко та інші, виокремлюють такі функції практичного психолога: вивчення специфічних особливостей діяльності педагогів та їх вихованців у цій установі, а також вивчення ряду психофізіологічних, індивідуально-психологічних і особистісних особливостей викладачів, співробітників, учнів, їх соціального статусу, особливостей міжособистісних стосунків як в колективах педагогів, так і в групах учнів. Підсумок цієї роботи – детальна психологічна характеристика особистості викладача, співробітника, вихованця, складання психологічних паспортів, що дозволяють намітити і здійснити корекційні заходи.

О.Я. Жизномірська більш детально описує функції практичного психолога навчального закладу. Розмежовує їх у своїй класифікації на функції, які практичний психолог здійснює, співпрацюючи з учнями, з батьками, із педагогічним колективом.

Специфічною у роботі практичного психолога є психотерапевтична та корекційна функція. Вона включає діагностику, психотерапію і психопрофілактику невротичних станів,

попередження труднощів в інтелектуальному і особистісному розвитку, організацію відновлювальних заходів, а також навчання засобам психічної саморегуляції, формування впевненості в своїх силах, розвиток творчих потенцій, вироблення навичок мобілізації в стресових ситуаціях і т. д. [6].

Емпірична частина нашого дослідження була спрямована на вивчення діяльності практичного психолога та соціального педагога у навчально-виховному процесі школи. Для проведення дослідження нами було відібрано 96 фахівців із 30 шкіл: 15 престижних, спеціалізованих і 15 звичайних. Методика складалась з аналізу документів, анкетування практичних психологів, соціальних педагогів та структурованого інтерв'ю з адміністрацією школи.

Анкета була розроблена за такими шкалами: перша шкала стосувалась діяльності соціального педагога та практичного психолога: мета, задачі, функції; друга – форм та методів роботи; третя – як практичні психологи та соціальні педагоги оцінюють результати своєї роботи; четверта – співпраця з іншими фахівцями; п'ята – питання стосувалась думки фахівців про необхідність підвищення рівня своєї компетенції.

Структуроване інтерв'ю з адміністрацією школи було розроблено за шкалами, що певним чином віддзеркалювали анкету. У першій шкалі з'ясовували думку адміністрації школи стосовно діяльності соціального педагога (мета, задачі, функції). У другій шкалі з'ясовували думку стосовно форм та методів роботи; у третій – як соціальні педагоги оцінюють результати своєї роботи; у четвертій питання стосувалися їх думки про необхідність підвищення свого рівня компетенції; у п'ятій – як готувати соціальних педагогів та практичних психологів.

Завданнями структурованого інтерв'ю було дослідити обізнаність адміністрацією школи професійної діяльності соціального педагога та практичного психолога.

Аналіз документів показав, що вся документація соціально-психологічної служби школи ділиться на три категорії: нормативна і довідково-інформаційна; документи для службового користування; обліково-реєстраційна.

Під час складання річного плану враховується участь у реалізації державних (обласних, районних) програм, наказів та рішень колегії Міністерства освіти і науки України; пріоритетні напрями діяльності навчального закладу та запити педагогічного колективу; специфіку роботи з учнями (дітьми) на кожному віковому етапі їх розвитку; тижневий графік роботи в школі.

Для злагодженої роботи соціального педагога та практичного психолога створюються папки для роботи з окремими групами дітей

наприклад, діти в СЖО, обдаровані діти, учні з девіантною поведінкою та інші, в цих папках міститься: теоретичний матеріал; перелік методик; розробки та адаптовані методики для використання в роботі; результати проведених методик.

У папці «Робота з батьками» містяться матеріали для батьківських зборів з питань вікових особливостей учнів; сценарії батьківських зборів; анкети, таблиці та пам'ятки, що використовуються у проведенні цих заходів.

Додатково є список спеціалізованих центрів та консультацій соціального і медико-психологічного профілю.

Результати анкетування фахівців показали, що як практичний психолог, так і соціальний педагог не змогли назвати завдання, які ставить перед ними адміністрація школи (14% та 20% відповідно); не відрізняють завдання і форми роботи. Наприклад, як завдання називають бесіду, спостереження, анкетування (18% та 27% відповідно).

Серед соціальних педагогів 42% ґрунтовно визначають зміст своєї професійної діяльності, але завдання, що вони зазначають, співпадають із завданнями практичного психолога. Водночас 74% практичних психологів перебирають на себе компетенції соціальних педагогів. Більшість соціальних педагогів використовують ті самі форми та методи роботи, що і психолог (86%). Форми і методи роботи, які належать суто до методів роботи соціального педагога, визначили лише 28% опитуваних.

Критеріїв оцінки результатів своєї професійної діяльності як у соціального педагога, так і практичного психолога фактично немає. Результати своєї професійної діяльності фахівці оцінюють за зворотнім зв'язком, наприклад, за такою ознакою: «якщо батьки, учні, педагоги дякують за пораду». Більшість опитуваних (89%) оцінюють результати своєї роботи за звітною документацією, тобто скільки заходів було проведено. Лише 17% опитуваних зазначили, що вони оцінюють якість роботи відповідно до результатів, але не змогли пояснити критерії, за якими вони їх визначають.

Стосовно підвищення кваліфікації 61% всіх опитуваних за останній рік проходили курси підвищення кваліфікації. Слід зазначити, що 39% практичних психологів та 42% соціальних педагогів взагалі не проходили курсів підвищення кваліфікації. Серед форм підвищення кваліфікації фахівці називають тренінги і майстер-класи. Наприклад, майстер-класи за такими темами: «Агресія як форма прояву внутрішньої напруги»; «Особливості виховання підлітків»; «Значення партнерської взаємодії батьки-діти з метою успішної соціалізації свідомого громадянина» тощо. На нашу думку, ці теми є більш важливими для роботи практичного психолога, а соціальні педагоги потре-

бують іншої інформації. Зокрема, 58% опитуваних соціальних педагогів вважають, що їм потрібні такі курси з підвищення кваліфікації, що стосуються інклюзивного навчання, наприклад, курси тьютора, курси з правової та юридичної просвіти, курси та майстер-класи з технік медіації у врегулюванні конфліктів тощо.

Ступінь своєї компетентності у професійній діяльності високо оцінюють 44% фахівців. Щодо підготовки соціальних педагогів 73% опитуваних висловили наступні побажання: «В ході підготовки студентів потрібно давати більше практичних знань; підвищити зацікавленість студентів щодо соціально-педагогічної діяльності; підвищити рівень правової обізнаності; навчити їх відстоювати власні права і переконання».

Провівши інтерв'ю з адміністрацією шкіл, ми отримали такі результати: директори не знають, які завдання треба ставити перед практичними психологами та соціальними педагогами. Директори рекомендували нам самим знайти відповідь на це питання, прочитавши функціональні обов'язки практичного психолога та соціального педагога, або послали на законодавство. Всі опитвані надавали узагальнені відповіді на кшталт «перед соціальним педагогом ми ставимо завдання надання якісних послуг дітям, які їх потребують, перед практичним психологом – надання якісної психологічної допомоги та підтримки; найкраще коли психолог і соціальний педагог – це одна особа».

Серед форм роботи, які використовує соціальний педагог у своїй професійній діяльності, адміністрація шкіл назвала лекції, тестування, бесіди, консультації, тренінги. Серед інших спеціалістів, з якими має співпрацювати соціальний педагог, один директор назвав класних керівників та психолога. Лише 16% директорів назвали Службу у справах дітей, соціальні служби, районні державні адміністрації.

Висновки. На основі отриманих результатів емпіричного дослідження можна зробити висновок, що в ході навчально-виховного процесу практичні психологи та соціальні педагоги фактично не розмежовують свої функції. Межі своєї компетенції соціальні педагоги здебільшого розширюють, перебираючи завдання практичного психолога на себе. Навіть більше, адміністрації шкіл вважають, що на цих посадах взагалі має бути одна особа. Це зумовлено тим, що зміст нормативних документів, які були чинними більш як десять років тому, ще й досі залишається у свідомості освітян.

Наукові дослідження доводять, що соціальний педагог та практичний психолог мають свою специфіку діяльності, зміст, форми

та методи роботи. Проте ця інформація залишається поза увагою практичних працівників. Тому соціальні педагоги намагаються самотужки визначити зміст, завдання, форми і методи своєї діяльності. Зрозуміло, що за зразок вони беруть ті компетентності, що притаманні практичним психологам, оскільки історично його функції були визначені раніше. Це призводить до того, що соціальні педагоги фактично дублюють те, що роблять практичні психологи.

Отже, необхідно розробити модель діяльності соціального педагога, що базується на його специфічних функціях та відображає напрями його співпраці з іншими фахівцями. Ця модель має визначати не тільки специфічні складники, але і їх зв'язки, а також відобразити міждисциплінарні аспекти їх діяльності.

Перспективами дослідження є розробка функціональної моделі діяльності соціального педагога з огляду на те, що цей фах зараз перенесено до галузі знань з соціальної роботи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Безпалько О.В. Концептуальні засади соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в територіальній громаді. Соціальна педагогіка: теорія і практика. 2008. № 4. С. 30.
2. Белановская О.В., Олифирова Н.И. Психологическая диагностика в школе : пособие. Минск : БГПУ. 2015. 374 с.
3. Зверева І.Д. Соціально-педагогічний захист дитинства. Київ : Рідна школа, 1994. С. 18–20.
4. Капська А.И., Безпалько О.В., Вайнола Р.Х. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи : модульний курс дистанційного навчання. Київ : ДЦССМ, 2001. С. 23.
5. Мустаева Ф.А. Основы социальной педагогики: учебник для студентов высших педагогических заведений. Москва : Академический проект, 2001. 416 с.
6. Про внесення змін до Положення про психологічну службу системи освіти України. Наказ Міністерства освіти України № 616 від 02.07.2009 р. / Міністерство освіти і науки України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0687-09#Text> (дата звернення: 11.07.2021).
7. Про внесення змін і доповнень до нормативів чисельності практичних психологів та соціальних педагогів навчальних закладів. Лист Міністерства освіти і науки України № 1/9-324 від 15.06.2004 р. Міністерство освіти і науки України. 2004 р.
8. Про особливості діяльності практичних психологів (соціальних педагогів) загальноосвітніх навчальних закладів. № 1/9-272 від 02.08.2001 р. / Міністерство освіти і науки України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-272290-01#Text> (дата звернення: 17.07.2021).
9. Самоукина Н.В. Практический психолог в школе: лекции, консультирование, тренинги. Москва : ИНТОР, 1997. 137 с.